

**Autor: Ing. Karel Sochna**

**URGP 2/2023  
Odborné články**

# **Těžba uhlí v Československu v letech 1945 a 1946**

**RECENZE:**

**Doc. Ing. Zdeněk Pavelek, Ph.D.**

## **Abstrakt:**

*Příspěvek je věnován těžbě uhlí v Československu bezprostředně po druhé světové válce. Je představena situace při poválečné obnově těžby uhlí a výkonnost uhelného průmyslu v prvních poválečných letech. Popsány jsou dva důležité faktory spojené s těžbou uhlí, které obnovu ztížily a se kterými se československé hospodářství muselo postupně vypořádat. Zároveň je představen skutečný stav počtu zaměstnanců, platů a mezd, počtu podniků a vytěženého množství uhlí.*

*Prvním problematickým faktorem bylo znárodnění velkého průmyslu, tedy i báňských průmyslových kapacit včetně uhelných těžebních kapacit. Přechod uhelných dolů, zařízení a infrastruktury do státního vlastnictví proběhl v poměrně krátkém čase a pod státní kontrolu se dostalo přírodní uhelné bohatství, těžební kapacity i samotný proces těžby. Druhým faktorem byla pracovní síla, jejíž nedostatek řešil báňský průmysl dlouhodobě.*

*V prvních poválečných měsících se navíc dynamicky měnilo složení pracovní síly, především po stránce národnostní a kvalifikační. Změny ovlivnily velkou měrou těžbu uhlí, která byla pro poválečné hospodářství Československa mimořádně důležitá. Uhlí v polovině čtyřicátých let dvacátého století představovalo hlavní energetickou surovinu, bez které se industrializovaná země nedokázala obejít. Z toho důvodu byla obnově uhelného průmyslu věnována zvýšená pozornost. Vytěžené množství uhlí ani jeho zpracování nebylo plně dostačující, ale produkci se podařilo udržet alespoň na přijatelné úrovni.*

*Objem těžby se ve sledovaném období let 1945 a 1946 nepodařilo navýšit na předválečnou úroveň. Požadovaný objem uhlí dokázal báňský průmysl vyprodukovat až mnohem později.*

*Klíčová slova:* Těžba uhlí; hnědé uhlí; černé uhlí; znárodnění; pracovní síla; poválečná obnova; báňský průmysl

*Tento text je jedním z výsledků projektu „Vývoj těžby a obchodu s hnědým uhlím v českých zemích (Československu, České republice) od druhé poloviny 19. století do současnosti“ realizovaném na Národohospodářské fakultě Vysoké školy ekonomické v Praze.*

## 1. Úvod

Cílem příspěvku je poukázat na problematické aspekty těžby uhlí v Československu po druhé světové válce, s důrazem na situaci v těžbě hnědého uhlí a lignitu.

Těžba uhlí, především hnědého, začala narůstat od poloviny 18. století a jeho strategický význam vzrostl během 19. století. Nenahraditelnou úlohu si uhlí udrželo až do začátku 21. století, kdy zesílily názory, že by těžba uhlí měla být omezena a uhlí by mělo být postupně nahrazeno jinými druhy paliv. Tyto tendence byly částečně narušeny obtížnou nahraditelností uhlí jako paliva v některých výrobních procesech, a také ekonomickými obtížemi a následně geopolitickou situací projevujícími se od roku 2019 resp. 2022. Z tohoto pohledu je výzkum historického významu uhlí pro udržení chodu průmyslu a celé ekonomiky velmi aktuální. Na příkladu Československa, procházejícího těžkými časy, je možné si představit, jak významnou strategickou úlohu uhlí v historii představovalo.

Pro Československo bylo od jeho vzniku v roce 1918 uhlí klíčovou a nezastupitelnou surovinou, bez které nebyl rozvoj hospodářství možný. Zásadní změny v rozvoji těžby uhlí znamenal až rok 1938, kdy Československo odstoupilo pohraniční oblasti bohaté na uhlí Německu a přišlo o většinu těžebních kapacit uhlí. Od roku 1939 probíhala veškerá těžba plně pod kontrolou německých úřadů.

Obnova těžby uhlí pod kontrolou Československa byla možná až v roce 1945, kdy postupně došlo k výrazným změnám v její struktuře. Těžba uhlí začala brzy přecházet pod dohled státních orgánů. Od druhé poloviny padesátých let se vyvíjela pod plným státním řízením vykonávaným prostřednictvím nově vzniklé a reorganizované struktury báňského průmyslu. Obnova těžby uhlí se neobešla bez komplikací. Poválečná situace přinesla několik úskalí. Jedním z těch důležitějších bylo znárodnění velkého průmyslu. Znárodnění přineslo změnu struktury vlastnických práv celého uhelného odvětví a vyžadovalo ze strany státu značné úsilí. Bylo nutné vytvořit novou podobu uhelného sektoru tak, aby těžba uhlí mohla pokračovat a plnit vytyčené cíle.

Dalším úskalím byla pracovní síla. Její struktura i objem se bezprostředně po skončení druhé světové války velmi rychle měnily a vyžadovaly pozornost. Bylo potřeba vyvinout nemalé úsilí k zajištění dostatku pracovníků, aby těžba plynule pokračovala.

K porovnání údajů jsou data z poválečných let vztažena k předválečným rokům. Faktorů ovlivňujících těžbu uhlí po druhé světové válce bylo více. Vzhledem k rozsahu příspěvku jsou představeny jen některé, aby bylo možné problematiku přiblížit a uvést základní data těžby uhlí a stavu pracovní síly.

## 2. Znárodnění

Po druhé světové válce se význam palivo-energetické základny a jejího složení oproti předválečným létům nezměnil. Uhlí zůstalo jednou ze základních strategických surovin. Pro fungování a rozvoj celého československého hospodářství bylo nenahraditelné. Význam uhlí jako základní průmyslové a energetické suroviny mírně poklesl až s příchodem dalších paliv, ale pouze částečně. Energetickým surovinám – ropě, zemnímu plynu a později i uranu – se dostalo pozornosti, ale zůstaly prozatím pouze doplňkovými energetickými zdroji. Klíčovým a nenahraditelným palivem číslo jedna bylo uhlí. (Nemynář, 1968, s. 1-2)

Bez dostatku uhlí nemohla naplno začít hospodářská obnova znovu sceleného území Československé republiky. Důležitost a naléhavost zajištění uhlí jako strategické suroviny můžeme odvodit z faktu, že už před koncem války byla těžba uhlí jedním z velkých témat při jednání o budoucí podobě hospodářství. Na adekvátní fungování těžebního průmyslu byl brán při probíhajících jednáních exilových představitelů zvláštní zřetel. (Průcha, 2009, s. 45-61)

Vůdčí osobnosti Československa v exilu i domácí odboj se shodovali, že po válce bude ideální cestou státní intervencionismus po vzoru Sovětského svazu. Sovětské hospodářství s podniky ve vlastnictví státu a centrálně plánovanou produkcí totiž vykazovalo v těžké válečné době velkou míru odolnosti. Pro zásah do soukromého vlastnictví bylo rozhodnuto i v Československu. O znárodnění uhelného průmyslu a znárodnění ostatních těžebních kapacit se hovořilo už před koncem války. Státní účast v klíčových odvětvích ekonomiky prostřednictvím velkých podniků byla zvolena kvůli obavám z budoucí neklidné a nejisté poválečné situace. Českoslovenští představitelé měli

na paměti hospodářskou krizi, která postihla československé hospodářství po první světové válce. (Průcha, 2009, s. 45-46)

Formálním aktem, který příklon na východ signalizoval bylo podepsání „*Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik*“. Dokument podepsal v Moskvě 12. prosince 1943 prezident Edvard Beneš. (ČSR, 1946b, s. 143-148)

Koncept znárodnění těžebních kapacit i nerostného bohatství byl připraven při jednáních před koncem války v rámci tzv. znárodnění velkého kapitálu. *Československá strana národně socialistická* při vnitřním jednání o nové vládě a jejím programu v lednu 1945 deklarovala jako jeden z klíčových bodů neprodlené zestátnění hlavních hospodářských odvětví, včetně dolů a obchodu s uhlím. (UK, 1945a, s. 340-341) Ve svém akčním programu z února 1945 uvedla, že ve veřejném vlastnictví by měly být přírodní zdroje a bohatství, stejně jako bankovníctví a peněžnictví, průmysl a doprava. (UK, 1945b, s. 358-366) To znamenalo, že klíčová odvětví národního hospodářství, včetně uhelného průmyslu, měla přejít pod kontrolu státu. V akčním programu skupiny sociálních demokratů v exilu z 18. února 1945 doslova stálo: „*Předmětem vlastnictví a podnikání veřejného bud'ěž bohatství a zdroje přírodní, bankovníctví, peněžnictví a úvěrnictví, veškeré podniky těžkého průmyslu a velké podniky průmyslové, ...*“. (UK, 1945b, s. 360)

Dalším dokumentem, který ukazoval podobu budoucího hospodářství byl „*Košický vládní program*“. K jeho přijetí došlo 5. dubna 1945, ale jeho příprava probíhala v dřívějším období, stejně jako jednání a dohody ohledně budoucí orientace poválečného hospodářství. Tendence ke znárodnění podléhaly mezi představiteli politických stran všeobecné shodě, což poukazovalo na příklon k modelu státního řízení ekonomiky.

Košický program přímo neobsahoval explicitní požadavky na znárodnění průmyslu, dolů, nebo jiných velkých podniků. Otevíral této možnosti cestu tím, že s formou státního řízení podniků předem počítal. Hlavní důraz byl v programu kladen na celkovou obnovu válkou zničeného hospodářství. (Košický vládní program, 1984)

Vládní návrh na znárodnění průmyslu byl dokončen v srpnu 1945. Představen byl všem přítomným při vládní rozpravě o zestátnění 23. srpna 1945. Politické strany vyjádřily, že jsou pro zestátnění a deklarovaly svůj souhlas s navrženým dekretem. Veřejnost se o výsledcích jednání dozvěděla 24. srpna 1945 z tisku. Rudé právo přineslo zprávu v článku nazvaném: „*Před zestátněním klíčového průmyslu a akciových bank*“. V článku byla informace, že dekret má být podepsán do 20. září 1945. (Rudé právo, 1945, s. 1-2)

Poválečná těžba hnědého i černého uhlí se měla dále vyvíjet zcela pod taktovkou státu. Prezident republiky Edvard Beneš podepsal 24. října 1945 čtyři znárodnovací dekrety označené jako 100/1945 Sb. Až 103/1945 Sb. Pro uhelný průmysl byl nejvýznamnější první znárodnovací dekret *100/1945 Sb., Dekret presidenta republiky o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků*. (ČSR, 1945c, s. 207-214) Na jeho základě byla znárodněna část průmyslových podniků a rovněž doly. Přejít do státního vlastnictví se týkal i energetických závodů, především podniků produkujících elektřinu, plyn a páru. (ČSR, 1945c)

V tabulce č. 1 je znázorněn podíl znárodnění tří klíčových odvětví, kterých se znárodnění dotklo nejvíce. Na prvním místě byl báňský průmysl. Ten byl jako jediný znárodněn ze sta procent jak s ohledem na podíl zaměstnaných pracovníků, tak s ohledem na celkový počet závodů. Druhé a třetí místo zaujal hutní a energetický průmysl. Při znárodnění byl kladen důraz na větší a významnější podniky s více zaměstnanci. Tomu odpovídá i vyšší procento znárodnění z hlediska osob pracujících v daném sektoru.

Tabulka č. 1: Znárodnění klíčových odvětví průmyslu

Druh průmyslu	Báňský	Hutní	Energetický
Podíl znárodnění z hlediska zaměstnaných osob	100 %	99,4 %	99,1 %
Podíl znárodnění z hlediska počtu závodů	100 %	97,8 %	88,5 %

MRÁZEK, O., 1960. *Patnáct let rozvoje znárodněného průmyslu ČSSR*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, s. 53. -Vlastní zpracování.

Obtíže spojené s majetkovými změnami stály proti snahám o plynulou obnovu těžby hnědého i černého uhlí. Znárodnění, které od roku 1945 měnilo vlastnické poměry, nebylo jediné. Další paralelní výzvou bylo spojit pod československou báňskou správou znovu nabyté těžební kapacity, které muselo Československo od roku 1938 postupně odevzdat jiným státům.

V letech 1938-1945 byl uhelný průmysl Československa postupně roztržštěn mezi různé ekonomicko-politické celky. Těžba hnědého uhlí přešla od roku 1938 z části pod správu Německa a z části pod správu Polska, protože část československých hnědouhelných ložisek se nacházela na území odstoupeném v roce 1938 nejen Německu, ale i Polsku. Od roku 1939 Německá říše vlastnila i nadále pohraniční hnědouhelnou základnu, a navíc začala říšská agenda spravovat další hnědouhelné kapacity nacházející se na území Protektorátu Čechy a Morava. Část hnědouhelných dolů nacházející se na slovenském území připadla v roce 1939 Slovenskému státu, který vznikl pod patronátem Německé říše. O mnoho jiná nebyla situace s ložisky a těžebními kapacitami černého uhlí. (Nemynář, 1968, s. 353-356) Teprve v roce 1945 došlo znovu ke spojení jednotlivých územních celků v jeden hospodářský prostor a na opětovnou reorganizaci struktury uhelného průmyslu bylo nutné vynaložit mnoho úsilí.

### 3. Pracovní síla

Závažným problémem při obnově těžby uhlí byl chronický nedostatek pracovní síly. Odliv dělníků a horníků z významných těžebních oblastí probíhal od května 1945. Souběžně probíhal příliv nové pracovní síly, která však nedokázala rychlý úbytek pracovníků nahradit ani množstvím, ani kvalitací. Německá kvalifikovaná pracovní síla nasazená ve válečných letech byla bezprostředně po válce z části odsunuta společně s ostatním německým obyvatelstvem. Další část kvalifikovaných pracovníků byla propuštěna, protože válečné úsilí Německé říše využívalo velkého množství totálně nasazených dělníků. Jejich odchod z nuceného nasazení při těžbě uhlí působil masivní odliv pracovní síly.

Domácí pracovní fond nebyl schopný dostatečně rychle potřebná pracovní místa zaplnit. Navíc určité procento pracovní síly nebylo schopno vykonávat zaměstnání plnohodnotně, protože na jejich zdraví se podepsala válka. Další příčinou chybějící pracovní síly bylo uzavření vysokých škol v roce 1939. To společně s omezením středního a odborného vzdělání od roku 1940 působilo nedostatek kvalifikovaných a odborně vzdělaných domácích pracovníků, což se projevovalo v mnoha oborech, uhelné hornictví nevyjímaje. (Doležal, 1996, s. 47-58)

Nedostatek pracovní síly byl nejvýraznější v prvních poválečných měsících. V českém pohraničí žilo ještě na začátku února 1945 necelých devět set tisíc Čechů. Ostatní obyvatelstvo bylo z větší části německé národnosti. Němci byli po válce odsunuti a začalo osidlování pohraničních oblastí neněmeckým, převážně českým obyvatelstvem. Vraceli se lidé, kteří byli v roce 1938 nuceni odejít z oblastí postoupených Německu. Zároveň přicházelo další obyvatelstvo z vnitrostátních regionů Českých zemí a Slovenska, které hledalo nové příležitosti k žití a práci. Největší příliv nového obyvatelstva probíhal od února do konce října 1945. Počet českých obyvatel v tomto období vzrostl o téměř sedm set tisíc. V dalších měsících začaly přírůstky kolísat a postupně příliv nových obyvatel klesl. Do konce roku 1946 v pohraničních oblastech žilo přes dva miliony obyvatel, převážně Čechů. To byla jen asi polovina vysídleného německého obyvatelstva. (Státní statistický úřad, 1948, s. 135-137)

Tempo i charakter výměny obyvatelstva v příhraničí sledovala *Ústřední plánovací komise*. Podle ní byli sice nově přichodící obyvatelé především lidé v produktivním věku, ale tempo odsunu Němců hodnotila jako příliš rychlé. Komise kritizovala průběh odsunu a požadovala jeho zpomalení. Dále upozorňovala, že kvalifikovaní němečtí horníci odcházejí buď z vlastní vůle, nebo jsou dokonce násilně odsunováni. Proti odsunu německých horníků se kriticky vyjádřil i Eduard Outrata, který v té době zastával pozici generálního sekretáře *Hospodářské rady při předsednictvu vlády* a nešťastný postup v otázce odlivu kvalifikovaných pracovníků si dobře uvědomoval. (Průcha, 2009, s. 139) S odlivem pracovní síly bylo počítáno, protože odsun německého obyvatelstva byl naplánovaný. Ale rychlá a špatně řízená migrace kvalifikovaných horníků i pracovníků dalších profesí byla citelným problémem. Odsun německých pracovníků měl větší vliv, než bylo možné předvídat. Nahrazování německé pracovní síly nově přichodícími obyvateli

neprobíhalo včas ani v dostatečném množství. Příliv neněmeckých pracovníků byl pomalý, což zkomplikovalo celkovou obnovu těžby uhlí v příhraničních uhelných oblastech. (Ehrenberger a Majer, 1985, s. 241)

V tabulce č. 2 je uvedeno národnostní složení obyvatelstva v Československu v letech 1937, 1945 a 1946. Je patrný úbytek obyvatelstva hlásícího se k německé národnosti. Zřejmý je i postupný a pomalý nárůst obyvatelstva hlásícího se k české a slovenské národnosti. Rychlý a masivní odliv německých obyvatel, tedy včetně dělníků, horníků a kvalifikované pracovní síly je vidět v porovnání k celkovému počtu československého obyvatelstva. Pro doplnění jsou uvedeny i údaje o dalších národnostech, jejichž stav se měnil.

Tabulka č. 2: Obyvatelstvo Československa podle národnosti (v tis. obyvatel)

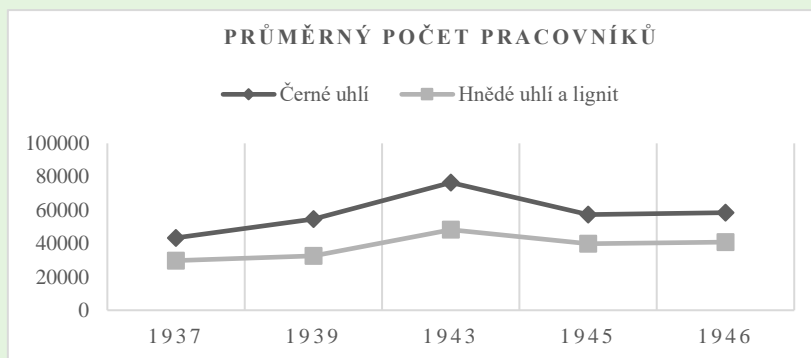
Rok	Češi	Slováci	Němci	Ukrajinci	Poláci	Maďaři	Ostatní	Celkem
1937	7 624	2 493	3 344	128	104	634	158	14 428
1945	7 726	2 908	2 843	63	82	475	55	14 152
1946	7 965	2 927	1 385	64	77	446	51	12 915

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, 1985. *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: SNTL – nakladatelství technické literatury, n. p.; Alfa, vydavatelstvo technickej a ekonomickej literatury, n. p., s. 62.

Situace na trhu práce byla v roce 1945 naprosto odlišná od situace v předválečných letech. Před rokem 1938 byla na trhu poptávka po práci nižší než nabídka. V roce 1945 se situace otočila a poptávka značně převyšovala nabídku. Pracovníci zoufale chyběli v lesnictví, zemědělství, a především v hornictví. V báňském průmyslu byl nedostatek pracovní síly znepokojivý a bylo nutné situaci řešit co nejrychleji. (Ehrenberger a Majer, 1985, s. 241-242), (Průcha, 2009, s. 141)

Graf č. 1 znázorňuje na základě údajů z tabulky vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu. Nejvíce pracovníků bylo v oboru zaměstnáno v roce 1943, kdy byla těžba uhlí na vrcholu produkce. Německé vojenské úsilí nutně potřebovalo uhlí pro výrobu elektřiny, oceli a syntetického benzínu. Kvalitní hnědé uhlí z Podkrušnohorských oblastí bylo k jeho výrobě ideální. Pro válečnou výrobu bylo nezbytné zajistit rychlý nárůst vytěženého objemu. Zvýšení bylo možné nejrychleji dosáhnout kvantitativním rozšiřováním povrchových těžebních kapacit. Takový postup vyžadoval adekvátní množství pracovní síly. Proto právě do roku 1943 byl nárůst počtu pracovníků tak razantní. Pracovní kapacitu mohla Německá říše zajistit i díky totálnímu nasazení, které bylo pro práci v průmyslu a těžbě hojně využíváno.

Graf č. 1: Vývoj počtu pracovníků v uhelném průmyslu



Počet pracovníků v letech 1945 a 1946 neklesl pod úroveň předválečných let, ale nedostatek pracovní síly si vyžádal státní zásahy do jejího rozmístování. V českých zemích i na Slovensku začaly od roku 1945 vznikat úřady,

kteře měly pomoci zlepšit chaotickou situaci. Úřady měly za úkol řídit přesuny pracovníků, vytvořit jejich evidenci a dohlížet na prioritní přidělování nejpotřebnějším sektorům ekonomiky, zvláště hornictví. Byly vydány dva dekrety prezidenta republiky o pracovní povinnosti. Jednalo se o *dekret č. 71/1945 Sb. z 19. září 1945 o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství* (ČSR, 1945a, s. 121-122) a o *dekret č. 88/1945 Sb. z 1. října 1945 o všeobecné pracovní povinnosti* (ČSR, 1945b, s. 157-160).

V tabulce č. 3 je vidět, že mezi lety 1945 a 1946 navzdory nedostatku pracovní síly a problémům s geografickou alokací počet pracovníků v uhelném hornictví v absolutních číslech vzrostl. V roce 1945 pracovalo na těžbě uhlí přes 97 tisíc dělníků, což bylo v porovnání s rokem 1937 o 33 % více. V roce 1946 pracovalo v sektoru těžby uhlí v průměru přes 99 tisíc dělníků. Z toho přes 40 tisíc v hnědouhelném průmyslu.

Počet podniků vykazoval opačný trend. V roce 1937 byl počet závodů produkujících uhlí 270, z toho závody produkující hnědé uhlí a lignit v počtu 190. V roce 1946 klesl počet podniků celkem na 198, z toho hnědé uhlí a lignit produkovalo 109 závodů.

Tabulka č. 3: Počet závodů produkujících uhlí a průměrný počet dělníků v uhelném průmyslu zaměstnaných

Rok	Závody		Rok	Dělníci			
	1937	1946		1937	1943	1945	1946
Černé uhlí	80	89	Černé uhlí	43 392	76 504	57 392	58 410
Hnědé uhlí a lignit	190	109	Hnědé uhlí a lignit	29 761	48 222	39 856	40 746
<b>Celkem</b>	<b>270</b>	<b>198</b>	<b>Celkem</b>	<b>73 153</b>	<b>124 726</b>	<b>97 248</b>	<b>12 915</b>

STÁTNI STATISTICKÝ ÚŘAD, 1948. *Statistická příručka Československé republiky na rok 1948*, s. 56.;

NEMYNÁŘ, B.: *Vývoj Československé palivo-energetické základny v letech 1945-1960, I. část: Vývoj uhelného průmyslu v letech 1945-1955*, s. 4. – Vlastní zpracování.

Stát se snažil vytvořit podmínky pro zvyšování počtu horníků i mzdovými pobídkami. V tabulce č. 4 jsou uvedeny údaje platech a mzdách v průmyslu v roce 1946. Na základě dostupných údajů je možné mzdové pobídky kvantifikovat. Pobídky můžeme odvodit z podílu hornictví na celkovém průmyslu v kontextu s penězi vyhrazenými pro uhelný průmysl a jejich podílu na celkovém objemu financí vyhrazených pro průmyslové podniky. Objem platů a mezd vyhrazených na těžbu uhlí byl mnohem vyšší než podíl uhelného odvětví na celkovém průmyslu. To je patrné při porovnání podílu pracovníků na těžbě uhlí a poměru peněz přidělených uhelnému hornictví.

Z hlediska počtu pracovníků se hornictví jako celek podílelo na celkovém průmyslu 9,2 %. Na platy a mzdy však bylo pro odvětví vyčleněno 13 % z celkového objemu peněz určených na mzdy a platy v průmyslu. Z úhrnu pracovníků působících v celém hornictví měla těžba uhlí podíl 8,2 %. Na platy a mzdy bylo v roce 1946 vydáno 11,5 % z celkového objemu financí pro výplaty ve všech průmyslových odvětvích.

Tabulka č. 4: Průměrný počet pracovníků v průmyslu celkem, z toho zaměstnaných v hornictví a z toho v těžbě uhlí v roce 1946

	Průmysl celkem	Hornictví celkem	Těžba uhlí
Pracovníci (v tis.)	1 213	111,5	99,2
Pracovníci (v % z celk. průmyslu)	100	9,2	8,2
Hrubé platy a mzdy celkem (v mil. Kč)	42 424	5 833	5 185 <sup>1</sup>
Hrubé platy a mzdy (v % z celk. prům)	100	13	11,5 <sup>2</sup>

STÁTNI STATISTICKÝ ÚŘAD, 1948. *Statistická příručka Československé republiky na rok 1948*, s. 55-56. – Vlastní zpracování.

<sup>1</sup> Dupočet na základě poměru pracovníků v hornictví celkem a z toho pracovníků v těžbě uhlí. Pro zjednodušení jsou brány platy a mzdy v hornictví celkově, a v těžbě uhlí jako průměrně stejné.

<sup>2</sup> Dupočet na základě poměru pracovníků v hornictví celkem a z toho pracovníků v těžbě uhlí. Pro zjednodušení jsou brány platy a mzdy v hornictví celkově, a v těžbě uhlí jako průměrně stejné.

Nedostatku pracovní síly v těžbě uhlí stát věnoval mnoho sil. O tom vypovídá prioritní přidělování dělníků uhelnému odvětví i mzdové pobídky, které měly zatraktivnit pracovní místa v těžbě uhlí a přilákat více zaměstnanců. Problém s nedostatkem pracovní síly se sice podařilo v letech 1945 a 1946 částečně vyřešit, ale řešení nebylo trvalé a ani dostatečné.

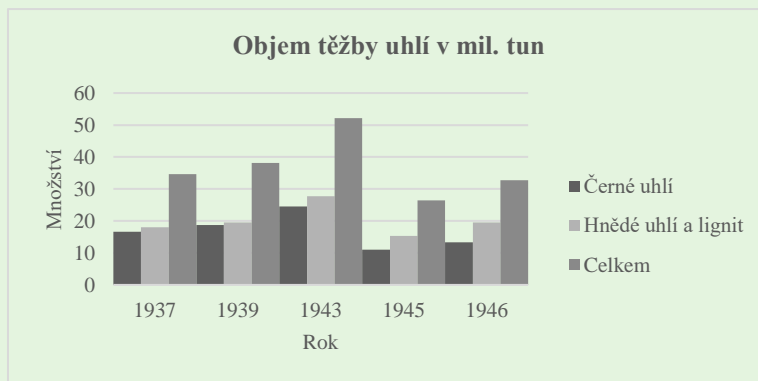
#### 4. Uhelná základna a těžba uhlí

V roce 1937 fungovalo hospodářství Československa poslední rok samostatně jako jeden celek. Proto je možné pracovat se statistikami za všech dvanáct měsíců roku dohromady. V roce 1938 po odstoupení pohraničních území přišla republika o severočeské hnědouhelné pánve. Především falknovský a mostecký hnědouhelný revír. Těžba hnědého uhlí a lignitu dále probíhala jen v oblasti jižní Moravy, v Mydlovarech nedaleko Českých Budějovic a zatím i v oblasti Handlové na Slovensku. Těžba postupně klesla o zhruba 92–94 % objemu hnědého uhlí vytěženého v roce 1937. (Hlavní výbor KSČ, 1958, s. 353) Černého uhlí bylo možné vytěžit o něco více než hnědého, ale ztráta jeho produkce činila téměř dvě třetiny. Část oblastí, kde se těžilo černé uhlí zabralo Německo a část Polsko, kterému připadly východní oblasti s nejkvalitnějšími doly. Československu zůstala k dispozici část slezsko-ostrovského revíru. Ztráta také zahrnovala těžbu uhlí na Hlučínsku, Plzeňsku apod. Na Plzeňsku zbyly pouze Škodovy doly a Břasy. V Čechách bylo možné těžít na Kladensku a na Moravě v oslavanské oblasti. (Hlavní výbor KSČ, 1958, s. 356) Co se týká podniků působících v hornictví, koksoven a briketáren, přišlo Československo o 60,3 % těchto průmyslových závodů. Skrovné zbytky uhelných těžebních kapacit byly začleněny pod správu německých úřadů v březnu 1939 po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Těžba uhlí nacházející se na slovenském území připadla Slovenskému státu. Ztracenou těžební kapacitu hnědého i černého uhlí a další provozy získalo Československo zpět pod svoji správu až v roce 1945. (Hlavní výbor KSČ, 1958, s. 356)

Když v roce 1945 získala republika zpět dříve ztracené oblasti, došlo k nečekaným komplikacím. Chyběla část těžební dokumentace, měřičská zařízení a specializovaná technika, v některých revírech části mechanizační základny nutné pro zachování provozu. Na poklesu těžby hnědého uhlí se projevil ústup od tzv. rabovacího způsobu těžby, hojně využívaného během války. (Nemynář, 1968, s. 3) Situace se týkala především těžby hnědého uhlí, protože už ve druhé polovině devatenáctého století objemově převážila nad těžbou uhlí černého. Do čtyřicátých let dvacátého století navíc prevažovala hlubinná těžba. Povrchová těžba hnědého uhlí se rozvinula ve větší míře během čtyřicátých let dvacátého století kvůli rostoucím potřebám německé válečné ekonomiky. Ale intenzivní způsob rabovací těžby nebyl udržitelný a z dlouhodobé perspektivy výhodný. Bylo nutné koncept těžby uhlí v poválečných letech změnit. (R-Princip, s.r.o. Most, 1997, s. 5)

Rychlý nárůst vytěženého objemu uhlí na začátku čtyřicátých let je vidět v grafu č. 2. Výrazný propad těžby v letech 1945 a 1946 byl způsoben popsány problémy. Objem těžby v roce 1945 byl dokonce o 23,9 % nižší než v roce 1937.

Graf. č. 2: Objem vytěženého uhlí v letech 1937-1946



V tabulce č. 5 je znázorněn objem těžby uhlí v milionech tun. Produkce hnědého uhlí dosáhla v roce 1945 pouze 85 % objemu vytěženého v roce 1937. Černého uhlí se podařilo v roce 1945 vytěžit pouze 66 % objemu vzhledem vytěženému množství v roce 1937. Do roku 1946 se podařilo zvýšit produkci černého uhlí o zhruba 20 % a produkci hnědého uhlí o téměř 27 %. Přestože v letech 1945 a 1946 pracovalo v uhelném hornictví více pracovníků než v roce 1937 a jejich počet stále rostl, nepodařilo se dosáhnout celkového objemu těžby uhlí předválečného roku 1937. Nízký celkový objem vytěženého uhlí byl způsobený nízkou produkcí černého uhlí. Produkci hnědého uhlí se podařilo obnovit výrazně rychleji. V roce 1946 bylo vytěženo o 8,3 % více hnědého uhlí než v roce 1937.

Tabulka č. 5: Objem těžby uhlí (v mil. tun)

Rok	1937	1939	1943	1945	1946
Černé uhlí	16,67	18,69	24,5	11,02	13,28
Hnědé uhlí a lignit	18	19,5	27,69	15,37	19,5
<b>Celkem</b>	<b>34,67</b>	<b>38,19</b>	<b>52,19</b>	<b>26,39</b>	<b>32,78</b>

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, 1985. *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 271.;  
 NEMYNÁŘ, B.: *Vývoj Československé palivo-energetické základny v letech 1945-1960*, I. část: *Vývoj uhelného průmyslu v letech 1945-1955*, s. 3. – Vlastní zpracování.

V tabulce č. 6 vidíme situaci v roce 1946 oproti předválečnému roku 1937 vzhledem k počtu závodů produkujících uhlí, průměrnému počtu dělníků zaměstnaných v uhelném průmyslu a vytěženému množství uhlí.

Tabulka č. 6: Porovnání průměrného počtu dělníků v uhelném průmyslu, počtu závodů a objemu těžby

Rok	Počet závodů		Počet dělníků		Vytěžené uhlí (v tis. t)	
	1937	1946	1937	1946	1937	1946
Černé uhlí	80	89	43 392	58 410	16 670	13 280
Hnědé uhlí a lignit	190	109	29 761	40 746	18 000	19 500
<b>Celkem</b>	<b>270</b>	<b>198</b>	<b>73 153</b>	<b>99 156</b>	<b>34 670</b>	<b>32 780</b>

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, 1985. *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 271.;  
 NEMYNÁŘ, B.: *Vývoj Československé palivo-energetické základny v letech 1945-1960*, I. část: *Vývoj uhelného průmyslu v letech 1945-1955*, s. 3. – Vlastní zpracování.

V grafu č. 3 jsou na základě údajů z tabulky znázorněny změny mezi roky 1937 a 1946 týkající se hnědého uhlí a lignitu. Ubylo 81 závodů, což byl pokles počtu hnědouhelných podniků o téměř 27 %. Počet dělníků pracujících na těžbě hnědého uhlí a lignitu se zvýšil o 37 %. Vytěžené množství hnědého uhlí a lignitu vzrostlo o 8 %.

Pro porovnání v těžbě černého uhlí pracovalo v roce 1946 o 35 % pracovníků více než v roce 1937, což je podobný přírůstek jako u hnědouhelné těžby. U černouhelných závodů byl trend obrácený, v roce 1946 přibýlo 9 podniků, ale vytěženo bylo o 20 % menší množství černého uhlí, než v roce 1937.



Graf. č. 3: Porovnání počtu dělníků v hnědouhelném průmyslu, počtu závodů a objemu těžby v roce 1937 a 1946



V tabulce č. 7 jsou uvedeny údaje o počtu dělníků a vytěženém objemu uhlí. Rok 1937 byl posledním rokem, kdy těžba probíhala v Československu bez územních změn. V letech 1939 a 1943 se jednalo o těžbu pod správou Německé říše. V letech 1945 a 1946 začala těžba probíhat opět pod dohledem československých úřadů. Je patrný pokles těžby hnědého i černého uhlí v roce 1945 i 1946 oproti roku 1943, kdy byla těžba velmi intenzivní.

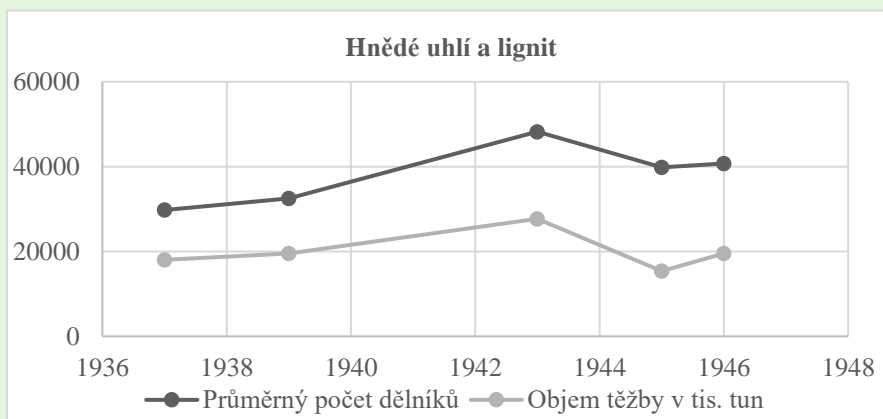
Tabulka č. 7: Vývoj průměrného počtu dělníků v uhelném průmyslu a objem vytěženého uhlí (v tis. tun)

Rok	Počet dělníků					Objem těžby				
	1937	1939	1943	1945	1946	1937	1939	1943	1945	1946
<b>Černé uhlí</b>	43 392	54 651	76 504	57 392	58 410	16 670	18 690	24 500	11 020	13 280
<b>Hnědé uhlí a lignit</b>	29 761	32 499	48 222	39 856	40 746	18 000	19 500	27 690	15 370	19 500
<b>Celkem</b>	73 153	87 150	124 726	97 248	99 156	34 670	38 190	52 190	26 390	32 780

NEMYNÁŘ, B., 1968. *Vývoj Československé palivo-energetické základny v letech 1945-1960, I. část: Vývoj uhelného průmyslu v letech 1945-1955*, s. 3-4.; STÁTNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, 1948. *Statistická příručka Československé republiky na rok 1948*, s. 56.; FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD, 1985. *Historická statistická ročenka ČSSR*, s. 271. – Vlastní zpracování.

Graf č. 4 znázorňuje průměrný počet dělníků pracujících na těžbě hnědého uhlí a lignitu v porovnání s vytěženým množstvím hnědého uhlí a lignitu. Je vidět, že vytěžený objem kopíruje křivku počtu zaměstnaných dělníků. V roce 1945 byl propad vytěženého množství razantnější než úbytek počtu pracovníků. Bylo to způsobeno změnou struktury uhelného průmyslu na československém území a přechodem od intenzivní rabovací těžby na šetrnější, dlouhodobě udržitelný způsob.

Graf. č. 4: Vývoj počtu dělníků v hnědouhelném průmyslu a objem vytěženého uhlí



V dalších letech po roce 1946 podléhala těžba uhlí centrálnímu plánování, stejně jako zbytek hospodářství. Vývoj těžby uhlí v období prvního dvouletého plánu byl určen zákonem 192/1946 Sb. o dvouletém hospodářském plánu, přijatým 25. října 1946. (ČSR, 1946a, s. 1195-1201) Zákon začínal těmito slovy: „Pro obnovu a výstavbu hospodářství v republice Československé a tím i pro zvýšení životní úrovně lidu se stanoví pro léta 1947 a 1948 dvouletý hospodářský plán (dále jen dvouletý plán) s těmito základními úkoly: ...“. (ČSR, 1946a, s. 1195) Následovalo několik bodů, kde zákon hovořil o konkrétních průmyslových odvětvích. Ještě na těžce straně v oddílu II. bylo mimo jiné napsáno: „V roce 1947 se vytěží kamenného uhlí 16,374.000, hnědého uhlí 21,822.000 tun a vyrobí se 3,740.000 tun koksů“<sup>3</sup>. (ČSR, 1946a, s. 1195) Tím byly naplánované budoucí požadavky těžby uhlí, stejně jako vývoj ostatních odvětví hospodářství Československa na další dva roky. Objemu těžby, který dvouletý hospodářský plán požadoval nebylo v roce 1947 a 1948 dosaženo. Přetrvával problém například s nedostatkem pracovní síly.

## 5. Závěr

Příspěvek byl věnován těžbě uhlí po druhé světové válce. Pozornost byla zaměřena na faktory ovlivňující obnovu těžby pod československou správou, především na znárodnění uhelné základny a těžební infrastruktury, a také na problém pracovní síly. Byl představen skutečný stav počtu zaměstnanců, podniků, vytěženého množství uhlí a problematice platů a mezd.

První kapitola byla věnována znárodnění, aby mohlo být zestátnění těžby uhlí uvedeno do kontextu strategického významu uhlí. Se znárodněním čelní představitelé Československa počítali už před koncem druhé světové války, kdy se uhlí a jeho těžba staly předmětem některých jednání z důvodu strategického významu této suroviny pro celou ekonomiku. Příznačným pro poválečnou podobu hospodářství byl příklon na východ a inspirace Sovětským svazem. V této kapitole byly uvedeny některé důležité dokumenty, například dekret označený jako 100/1945 Sb., který podepsal prezident Beneš 24. října 1945 a Košický vládní program. Pro příklad byly uvedeny i poměry znárodnění báňského, hutnického a energetického průmyslu.

Druhá kapitola byla zaměřena na otázku pracovní síly, protože bezprostředně po válce se naplno projevila nenávisť k německému obyvatelstvu, které bylo odsouváno nebo odcházelo dobrovolně z obavy před perzekucemi. Situace způsobila odliv kvalifikované pracovní síly z báňského průmyslu, a tak ovlivnila významným způsobem i těžbu hnědého a černého uhlí. K neuspokojivé situaci v těžbě uhlí přispěla například chybějící dokumentace nebo chybějící důlní zařízení. Problém pracovní síly se podařilo během let 1945 a 1946 částečně stabilizovat a odliv pracovníků nahradit přílivem nových zaměstnanců prostřednictvím různých pobídek a nařízení, situace nebyla uspokojivá. To

<sup>3</sup> Čísla vyjadřují objem těžby v milionech tun uhlí, i když v zákoně je uvedena podoba čísel v tomto tvaru.

potvrzuje i další vývoj těžby uhlí v období prvního dvouletého hospodářského plánu v letech 1947 a 1948, kdy bylo otázkou pracovní síly potřeba nadále řešit.

Ve třetí kapitole byla uvedena do kontextu poválečná těžba hnědého a černého uhlí v kontrastu s objemy uhlí vytěženými v předválečných letech. Byl představen vývoj počtu pracovníků v porovnání s vývojem vytěženého objemu uhlí, a také byl uveden rozdíl v počtu podniků produkujících uhlí před válkou a po válce. Zmíněny jsou i mzdové pobídky a jejich objem v rámci prostředků vyčleněných pro celý průmysl.

Lze konstatovat, že poválečné obnově těžby uhlí byla věnována značná pozornost a velké úsilí. Přes přetrvávající problémy se podařilo těžbu hnědého i černého uhlí obnovit a začít těžit bez velkého prodlení, i když s určitými komplikacemi. Obtíže se nepodařilo zcela vyřešit ani do konce roku 1946 a následující období historicky prvního dvouletého hospodářského plánu Československa bylo charakteristické dalšími snahami o stabilizaci nejen těžby uhlí, ale celého báňského průmyslu.

## **Prameny a literatura**

### **Prameny**

- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 19. září 1945 o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství, č. 71/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945a, částka 32, s. 121-122. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=71&r=1945>>.
- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 1. října 1945 o všeobecné pracovní povinnosti, č. 88/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945b, částka 40, s. 157-160. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=88&r=1945>>.
- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, č. 100/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945c, částka 47, s. 207-214. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1945>>.
- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského, č. 101/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945d, částka 47, s. 215-219. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1945>>.
- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění akciových bank, č. 102/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945e, částka 47, s. 220-224. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1945>>.
- ČSR. Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění soukromých pojišťoven, č. 103/1945 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1945f, částka 47, s. 224-231. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=100&r=1945>>.
- ČSR. Vyhláška ministra vnitra ze dne 17. ledna 1946 o otištění smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik, podepsané v Moskvě dne 12. prosince 1943, č. 11/1946 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1946g, částka 5, s. 143-148. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=11&r=1946>>.
- ČSR. Zákon ze dne 25. října 1946 o dvouletém hospodářském plánu, č. 192/1946 Sb. In: Sbírnka zákonů a nařízení republiky Československé. 1946h, částka 34, s. 1195-1201. Dostupné také z: <<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=192&r=1946>>.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD: Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: SNTL – nakladatelství technické literatury, n. p.; Alfa, vydavatelstvo technickej a ekonomickej literatury, n. p., 1985.
- KOŠICKÝ VLADNÍ PROGRAM z 5. 4. 1945. In: Košický vládní program: program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Praha: Svoboda, 1984.

- STÁTNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD: Statistická příručka Československé republiky na rok 1948. Praha: Státní úřad statistický, 1948.
- UK. 1945a, 31. leden. Londýn. - Usnesení skupiny československých socialistů s jejich stanoviskem k jednání o nové vládě a jejím programu. Dokument č. 111. In: KLIMEŠ, L. a kol.: Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948, 1. svazek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 340-341.
- UK. 1945b, 18. únor. Londýn. - Akční program skupiny příslušníků československé strany sociálně demokratické v zahraničí na uspořádání politických poměrů v osvobozené republice. Dokument č. 122. In: KLIMEŠ, L. a kol.: Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948, 1. svazek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 358-366.

### Literatura

- DOLEŽAL, J., 1996. Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie. 1. vydání, Praha: Národní filmový archiv. 1996. ISBN 80-7004-085-8.
- DUFEK, P., FRŇKA, F., HUBENÝ, D., 2017. Obchodování v srdci Evropy: československo-německé hospodářské vztahy 1918-1992. 1. vydání, Praha: Národní archiv. ISBN 978-80-7469-063-1.
- EHRENBERGER, V., MAJER, J., et al., 1985. Uhelné hornictví v ČSSR. 1. vydání. Ostrava: Profil.
- HLAVNÍ VÝBOR KSČ PŘI MINISTERSTVU VNITRA, 1958. Mnichov v dokumentech: II díl, Zrada české a slovenské buržoasie na československém lidu. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- MRÁZEK, O., 1960. Patnáct let rozvoje znárodněného průmyslu ČSSR. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- NEMYNÁŘ, B., 1968. Vývoj Československé palivo-energetické základny v letech 1945-1960, I. část: Vývoj uhelného průmyslu v letech 1945-1955. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze – Fakulta národohospodářská.
- PRŮCHA, V. et al., 2009. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: II. díl, období 1945-1992. 1. vydání, Brno: Doplněk. ISBN 978-80-7239-228-5.
- R-PRINCIP, S. R. O. MOST, 1997. Hnědé uhlí v České republice: Významný domácí zdroj energie. 1. vydání, Praha: Pulford. ISBN 80-85842-08-4.

### Dobový tisk

- RUDÉ PRÁVO. 1945. Praha: Komunistická strana Československa, 1921–1990, 24. 8. 1945. Číslo 91. ISSN 0032-6569. (Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/cbvk/view/uuid:7c0ef840-f009-11dc-b467-000d606f5dc6?page=uuid:85cca680-e941-11dc-ace4-000d606f5dc6>)